

A román község, templom és ház Alsó-Fehér- megyében.

(Második és befejező közlemény.)

Úgy a havasalji, mint a lapályon elterülő községek képe lényegesen különbözik a havasi községek képétől. A lapályi községekben a házak már egy csoportban fordulnak elő. Ha nem is szabályos utcák, de szélesebb utak húzódnak mindenütt a községeken végig. Az útazó a lapályon elterülő községekben már gondosan bekerített udvarokat, kerteket talál. A kerti iparsztria fejlett; gyakran találkozzunk gondosan ápolt virágos-kertekkel, gyümölcsösökkel. A házak egy-egy szűk ablakkal néznek az út felé, a kilátás, a ház frontja az udvarra, a gazdasági épületekre szolgál. Közvetlen az útra néző házak ritkák; az út és a ház között rendszeren kis bekerített hely áll, mely gyakran virágos kertül szolgál, többnyire azonban parlagon hever. A lakóházak közül a földesúri épületek, községháza, iskola és templom emelkednek ki.

Akár a lapályi, akár a havasi községeket vegyük szemügyre, a községi életet illetőleg semmiféle oly hagyományra, a nép társadalmába átment őszintémények valamelyes nyomaira nem akadunk, a mik némi világot vetnének a románság régi községi életére, szervezetére. Ez a körülmény megerősíti azt a feltevést, hogy a régi románságnál speciális nemzeti alapokon nyugvó községi szervezet nem létezett. A pásztornép e tekintetben mindenütt, egész vándorlásában az idegenekhez alkalmazkodott. A Balkánban görög, albán, szláv hatás alatt állott. A görög és a bolgár hatást átvitte a saját fejedelemségeibe is, az allami szervezet itt sem volt sajátos nemzeti alapokra fektetve; a kormányzat egészen a bolgár mintára alakult; a jogszolgáltatásban pedig a *basilikák* vétettek át, a

keleti császárság törvényei voltak általában érvényesek. Nálunk Erdély régi konstitúciója megsemmisítette a románság összes balkáni községi hagyományait. A *birău* (bíró) fogalma átment a nép véérébe s a kenézségek nyomait ma már Alsófehérvármegyében hiába keressük. Átvette nyelvébe a *vármegye*, *főispán*, *viczispán*, *főbiró*, *kisbiró*, *udvarbiró*, *szolgabiró*, *bakter*, *nemes* stb, (varmeghie, fişpan, viţzispán, fibirău, chisbirău, odorbirău, solgăbirău, bacter, nemiş) szavakat; a magyar közigazgatás és törvénykezés rendszerébe beleélte magát.

A régi községi hagyomány maradványának vehetjük az *öreg*ek (bătrînii)¹ *tekintélyét* úgy a családi, mint a közügyekben. Az öregek szava döntőleg hat s az ifjak az öregek tekintélye előtt meghajolnak. *Vom vedea ce vor zice bătrînii!* (meglátjuk, mit mondanak az öregek) szokták mondani az ifjak s megnyugosznak abba, a mit mondanak.

Bár e nép ősi, pásztori hajlamai ellen volt, hogy szűk határok között községben szervezeten éljen, bár a példák hosszú sorozata szólt a pászternép prevarikáló természete mellett, még is be kell ismerni, hogy a nép szilajabb hajlamaival csakhamar felhagyott, törvénytisztelő, rendszerető, engedelmes tudott lenni. Ez a románságnak ma már közös jellemvonása. Bár Alsófehérvármegyében van néhány román község, melyben a nép elmaradottabb nevelésénél fogva a fennálló rend iránt a megkívántató érzéket nélkülözi, általában véve a románság községi élete ellen panaszt emelni nem lehet. Adóját pontosan fizeti; tanügyére, egyházára szívesen áldoz; humanistikus intézmények iránt érzékkel bír; ha felvilágosítják, s megérti a dolgot, semmitéle közadakozás alól magát ki nem vonja; szereti, hogy az ő községe rendben legyen, jó hírben álljon, s a hatóságok előtt becsülete legyen. A közterheket tehát minden további bírálat nélkül viseli, s ha tisztviselőiben, előljáróiban igazságot, becsületes szándékot, jóindulatot tapasztal maga irányában, sorsával minden bajai mellett is a nép meg van elégedve.

Közügyekben hozzá szokott e nép az engedelmességhez. Nem voltak jogai, csak kötelességei, a kötelességek hosszú sorozata türelemre, megadásra bírta. A hatóságoktól jövő intézkedést *parancs-*

¹ A latin *veteranus*, vieil, vieux. A kezdő latin *v* gyakran *b*-be megy át, *vervex* = berbece; *vesica* = besica, hólyag.

nak (poruncă)¹ nevezi. Nála minden intézkedés: törvény, *poruncă*; azért mondja a porunca bírăului, szolgabírăului, vicispănului, fispănului, (a bíró, a szolgabíró, az alispán, a főispán parancsa). Vagy mondja: *a poruncă birăul* stb. (parancsolta a bíró.) Minden parancs felett áll nála a „*porunca împăratului*”² (a császár parancsa); azt mondja erről: *mare lucru-i porunca împăratului!* (nagy dolog a császár parancsa).

Való, hogy a román nép a maga ügyes-bajos dolgaiban, községeiben, századokon át egyes alkalmazottaktól sok törvénytelenséget szenvedett s gyakran igazságával a kezében kénytelen volt tapasztalnia, hogy a törvény nem oly erős, mint némely úr; ezen csalódásai miatt bár gyakran megrendült benne a törvény erejében való hit, a jogérzetet benne még sem lehetett meglőjtani; benne az mindannyiszor fellázadt, valahányszor a maga igazában magát megtámadva érezte. S bár a nép úgy tartotta s tartja a jelenben is, hogy »*legea cum o fac domnii*» (a törvény olyan, a milyennek az urak csinálják), a törvénytisztelet nála magát állandóan fentartotta, a mi a nép általános jellemvonása gyanánt szerepel.

A régi időben átszenvedett törvénytelenségek, a földesúri túlkapásokkal szemben való védtelensége s a minden rendszerben nyilvánuló visszaélés és túlkapás teremtette meg az utódoknál a jellemző mondást:

Ungurii cu aprobata si compilata
L'ò spănzurat pè tata. —
Nemții cu aurfam și protocol
L'ò lăsat cu c . . . gol!

¹ A szláv *poruka*-ból.

² Az a körülmény, hogy a román népnél Erdélyben a magyar király fogalma ismeretlen, arról tanúskodik, hogy a románság késői bevándorló. A Balkánban a görög császárokkal hozzászokott a nép az *impărat* (császár) szóhoz. Ezt a szót áthozta magával, s nálunk különösen alkalmazta a mindenkori uralkodóra. Az «*impărat*» alatt különben mindig az osztrák császár értendő. Erdélyben a nemzeti fejedelmeket — *craiu*-oknak (cral, királynak) nevezték, — a mint kitetszik ez a nemzeti fejedelmek alatt nyomtatott román könyvek címlapjaiból. Ha a románság a tulajdonképpeni Magyarországon és Erdélyben a honfoglalás előtt jelen lett volna, s századokon át látta volna a magyar alkotmány fejlődését, a magyar király fogalma bizonyára erős gyökereket vert volna tudatában, s azt onnan minden nyom nélkül ki nem irtotta volna a mohácsi vész utáni időkben sűrűbben előforduló «császár» elnevezés

(A magyarok az aprobatával s compilatával felakasztották apámat; a németek az aumnámmal és protokollal meztelenre vetkeztették.)

3. A templom.

Különbséget kell tennünk a régi és az új templomok között.

A régi román templomok fából épültek, kicsinyek, szűkek. Ezt két okra vezethetjük vissza: a nép szegénységére és kulturai elmaradottságára. A templom építésben tehát hiányzott az ízlés s az anyagi erő. Hozzátehetjük még, a mit már lelemlítettünk, a román nép bevándorló nép volt, egyelőre megelégedett igénytelen külsejű fatemplomokkal is.

A régi fatemplomok egyszerű, igénytelen külsővel bírnak; a fal sokhelyütt agyaggal betapasztva, vakolva s megmeszelve. A falakon kívül különféle alakok, szent képek, virágok vannak festve. E munkához a művészetnek semmi köze, alig elégheti ki a legprimitívebb igényeket. A falak törpék, egy-két arasznyi ablakkal, az ajtón csak lehajolva juthat be az ember a templom belsejébe. A fatemplom négyszög alakú, egy vagy több tornyocskával, a melyek hegyes háromszögbe végződő zsindeleyel vannak befedve.

Ma már a legszegényebb egyházközség sem építi templomát fából, hanem kőből, vagy téglából, az igényekhez és népességhez képest nagyobb arányokban, csinnal; a fedélzet cserép, vagy zsindeley; a torony többhelyütt bádoggal van fedve.

Ugy a régi, mint az új templomoknál a belső beosztás ugyanaz. A templom belseje három részből áll: az *oltárból*, a presbiteriumból, illetőleg a templom *hajójából* és a *pitvarból*.

Az *oltár* (altariul) a templom napkeleti részét foglalja el; itt áll az asztal, a melynél a pap szolgál vagy misézik. Az asztal körül nyugszik, abba van elhelyezve az ereklye (moaştele) valamely szenttől, mit a püspök szokott a templom számára a templom szentelésekor megküldeni. Az asztal két-három, sőt több finomul kivarrott, csipkézett asztalkendővel van betakarva; az asztalkendőket többnyire az egyházközség nőközönsége állítja elő, gyakran meg vásárolják. Az aszta közepén, szemben a szolgáló pappal nagyobb fa- vagy érczkereszt van elhelyezve, a feszülettől jobbra és balra 2—6, fából vagy érczből szépen kidolgozott, megaranyozott

gyertyatartó áll. Az asztalon látható az *antimis*, finom vászonból vagy selyemből négyszög alakban készítve, melyen a szentírás áll; a lelkész balján a szertartásos könyv van elhelyezve. Az oltár helyiségében áll a szekrény, melyben a szent edényeket és a papi öltönyöket tartják; az asztal, a melyre a kegyes adományokat gyűjtik össze s a melyen a miséhez szükségesek vannak előkészítve. A helyiség falai szent képekkel vannak tele aggatva; ott vannak a koszorúk (*cumună*) is, a melyekkel az új házaspárokat megkoszorúzták. Itt áll a füstölő (*chedelnița*) is.

Az oltárt a templom hajójától az úgynevezett *iconostas* választja el, egy fal, a melynek a templom hajója felőli részén különféle szent képek vannak festve. Ezt az oltár homlokzatának (*fruntariul altariului*) is szokták nevezni. Az iconostasba három ajtó van bevágva, a közbelső kétszárnyú, *császári vagy főajtónak* (*ușa împărătească*) nevezetik. A főajtótól délre eső ajtónál Krisztus, az éjszakainál pedig Szűz Mária képe áll. A fal és az éjszakai ajtó közötti részén az iconostasnak van felfüggesztve a templom *véd-szentjének* képe (*chram*). A fal és az éjszakai ajtó között szintén valamely szent kép függ. Az iconostasnak az a része, a mely a három ajtó felett a templom egyik falától a másikig huzódik, a szentírásból különféle szent jeleneteket ábrázol: gyakran a 12 apostol, csodatétel stb. Az iconostas rendszerint a templom bolthajtásáig nyúlik fel; nagyobb templomokban azonban nem oly magas és keresztbe végződik. Az iconostas párkányán sokhelyt gyertyatartók vannak elhelyezve; a halottak koszorúi is ráaggattnak.

Az iconostas előtt a templom földjén két nagy gyertyatartó áll. A déli és a főajtó közötti részen kis asztalon a szentírás s valamely szentkép arra szolgál, hogy a templomba érkező férfiak előtte meghajoljanak (*mătaniă*), keresztet vetve azt megcsókolják. Ugyanezt teszik a kimenetkor is.

Némely templomban az iconostas előtt emelkedettebb hely látható, a mit preszbiteriumnak neveznek. Itt vannak elhelyezve a *kántorok, diákok padjai* (*strana cantorilor sau a dieilor*). A hol nincs preszbiterium, ott a kántorpadok az iconostas mellett, a templom hajójában nyúlnak el két oldalt a falak mellett.

A *templom hajója* a pitvarig terjed; kövel, téglával, rendszerint azonban deszkával padolva. A hajó falai, mint az oltaréi, s

néhol az boltozat is szent képekkel vannak díszítve. A szegényebb templomok belül egyszerűen be vannak meszelve. A templom hajó boltozatáról két, vagy több csillár csüng lefelé. A hajóban nincsenek ülőpadok; ez ellenkeznék a gör. ritus tételeivel; két oldalt a fal mentén állanak az úgynevezett lavița-k, — scaun — (pad vagy székek) minden ember számára külön elrekesztve. Az efféle székek egyes családok tulajdonai; a tulajdonjogot a templomtól bizonyos összeggel lehet megszerezni. A székekbe rendszerint az öregek ülnek, az ifjabbak állva hallgatják a szent misét (slujbă).

A *pítvar* (tindă) a templomnak harmadik részét képezi, mely a hajótól egy fa-, vagy vasfallal, rácsfal van elválasztva. E falmentén vannak a templomi zászlók (praporii) elhelyezve. A pítvar falai szintén szent képekkel vannak feleziczomázva. A pítvar főrészen látható egy *tetrapod* kicsinyke asztal, a szent képpel, vagy kereszttel, mint a férfiaknál láttuk, mely előtt a bejövők keresztet vetve meghajólnak (sě inchină) s azt megcsókolják.

A templom hajójában állanak a férfiak s a gyermekek, a pítvart az asszonyok foglalják el kor és rang szerint, az öregek előbb, az ifjabbak hátrább a torony felé. A templomba mindenki a pítvaron keresztül lép be.

Az újabb templomok már *chorussal*, (karzattal) is bírnak, azt rendszerint az iskolás fiúgyermekek foglalják el.

Külsejét és környékét tekintve a román templomnak a következőket jegyezhetjük meg.

A templom fekvésében általános a szabály, hogy az oltár keletre, a torony nyugatra nézzen. A fedélzeten az oltár felett keresztbe végződő tornyoecska áll; a templom pítvara felett emelkedik a nagy torony, a melyben a *harangok* (clopot) és a *tóka* (toacă) vannak elhelyezve. A torony magas, hegyes; tetején kereszt díszleg; némely templom a nagy torony körül négy kisebb tornyoecskaival bír. Sok templomnak nincs tornya; a harangok itt a templom mellett, fából toronyalakba épített állásfélebe vannak elhelyezve, a melynek neve *clopotniță*, harangláb, vagy harangtartó.

A templomnak rendszerint két harangja van, egy kisebb és egy nagyobb. Több templomnál három harang is van. A kettőt vagy a hármat együtt csak vásár- és ünnepnapkor, a felnőttek temetésekor, nehéz idő közeledtével húzzák, ekkor azért, hogy a jég a

határt el ne verje. A gyermekek temetésekor a kis harangot kongatják. Tűz esetén a harangot félre verik (intr'o ureche, egy fülre).

Mikor a pap misézni kezd (intră în slujbă), a tókát verik, mely rendszerint a toronyban áll felakasztva a harangok közelében; sokhelyt a templom falára az ajtó közelében van erősítve. Némely templomnak két tókája van, egy vasból, egy fából, melyeket fölváltva szokás verni.

A torony ablakaiban gyakran látunk egyes zászlócskákat lengeni, ezek az elhalt legények vagy leányok emlékezetének szólnak.

A templom külső falai mellett deszkapadok vannak alkalmazva; azokat leginkább a fiatal leányok használják, kik a templomba be nem férhettek.

A *temető* rendszerint a templom körül terül el (țintirim, temeteu); ide temetkeznek a hivek; közel a templom falaihoz az elhunyt papok sírjai fekszenek. A sírok fakeresztekkel, vegyes kőemlékekkel vannak megjelölve; a feliratok az elhunyt életkörülményeit örökítik meg. Ma már közegészségügyi intézkedéseknél fogva a temetőhelyet a falun kívül hasítják ki.

A templomhoz tartozó terület sánczczal, fa, sövény, vagy élő bokor-kerítéssel van megvédelmezve, s többnyire gyümölcsfákkal van beültetve. A templom eresze szent hely, alatta nyugodtan pihenhet az ember, semmiféle megrontásnak kitéve nincs. A templom ereszeiben semmiféle gonosz szellem nem lakik, mint általában hiszik a házak ereszeiről.

Alsófehérvármegye román egyházközségeiben még igen sok a fatemplom. Ezek ki vannak mutatva részletesen az illető egyházak sematizmusáiban. A fatemplomok száma, azonban napról-napra apad s növekedik a szép, csinnal épített kőtemplomoké. Legszébb a balázsfalvi gör. kath. katedrális templom. A havasi községekben, mint Zalatnán, Abrudbányán stb. szép nagy templomokat lehet látni.

A szent képeket az egyházközségek egyes piktoroktól szerzik be. Vannak naturalista, sokszor egészen paraszt festők, a kik útmenti feszületeket, fali- néhol oltárképeket vállalnak el; a szegényebb templomok számára ezektől szerzik be a megkívántató képeket, ezekkel végeztetik a templom festését is. Az oltár fa-faragványát is egyes ügyes román iparosok állítják elő. — A nép szükségletét szent

képek tekintetében a *mikolaiak* (Nicula, bucsújáró hely Szolnok-Dobokamegyében, Szamosújvár mellett) fedezik, a kinnél az üvegfestészet nagyon elterjedt. Kis négyszög alakú színes képek ezek, a melyekben ugyan sem művészet, sem izlés nincs, de a melyek a nép igényeit kielégítik, mert olcsók, szent helyről valók s megbízható román termékek. Egy-egy ilyen képnek az ára 15—30 kr. A mikolaiak (iconari, képárusok) bejárják az országot, házalnak s meglehetősen jövedelmet biztosítanak ez iparágak.

Így házalnak a papi öltönyökkel is (faloane). A házalók (falonari) bejárják az országot, régebben egész Romániát, s igen jó üzletet csinálnak. Portékáikat többnyire hitelbe adják, csak a gazdagabb temp'omok vásárolnak készpénzen.

A románság vallásos, istenfélő nép. A templomot rendesen járja, imádkozik. Elkárhozott és mélyen megromlottnak tartják azt, a ki legalább nagyobb ünnepek alkalmával nem megy a templomba. Vallásához, egyházához, templomához való ragaszkodása példányszerű. A román egyházak hívei nem cserélnek vallást. A múltban a nép hitébe különféle befolyások következtében sok eretnek elemet vett fel; a bagomilok, a paulinusok tanai erős hatást gyakoroltak rá; Erdélyben a protestáns fejedelmek alatt a 17-ik század végeig, a mikor a Rómával való uniózás megkezdődött, ez a nép hitben és egyházszervezetben részben kálvinista volt,¹ de ő azt a sok idegen hitbeli elemet a maga ősi hitvilágával oly szerencsésen olvasztotta össze, hogy az által magába, egyházába forrasztotta mindig a népet, a melytől egyes tanokat átvett, hogy az idővel, görög ritusu és román nyelvű lett, s a román egyházba és néptestbe olvadt be. Így pusztult el a magyarság is, s a kálvinista vallás is több helyt Erdélyben, — lett mindkettőből román.

Megtörténik, hogy a görög keleti egyházhoz tartozó hívő átmegy a görög katolikus egyházba és viszont; néha egész községek változtatnak ilyképpen egyházat, de arra nem igen akad példa, s a vallások szabadgyakorlata mellett fehér holló számba megy, hogy egy-egy román ember protestáns vallásúvá legyen. Az ilyent a nép *págán*-nak (pogány) nevezi.

¹ Lásd: Dr. *Grana Sándor*: *Institutiunile calvinești în biserica românească din Árdeal* (Kálvinista intézmények az erdélyi román egyházban). 460. l.